

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

КОРЕЦЬКИЙ Микола Христофорович

УДК 330.342

РИНКОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕРЖАВНО-ПЛАНОВОЇ
ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ (політекономічний аспе.

Спеціальність 08.01.01 - політична еко...

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Дніпропетровськ - 1996

ДВ 34.694

00760302 (1)

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі економічної теорії та економіки сільського господарства Дніпропетровського державного аграрного університету.

Науковий керівник – доктор економічних наук, професор
Мельник Леонід Охимович

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Задоя Анатолій Олександрович
кандидат економічних наук, доцент
Покотилів Анатолій Антонович

Провідна організація – Державна металургійна академія
України (м.Дніпропетровськ)

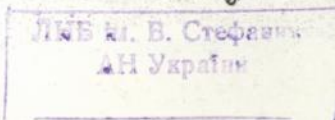
Захист відбудеться 30 травня 1996 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 03.03.02 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук при Дніпропетровському державному аграрному університеті за адресою: 320027, Дніпропетровськ-27, вул.Ворошилова, 25, ауд. 403.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Дніпропетровського агроуніверситету.

Автореферат розісланий 25 квітня 1996 року

Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради, кандидат економічних
наук, доцент

Макаренко П.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність та ступінь розробки теми. В умовах ринкової трансформації державно-планової економіки теоретичні дослідження ринкового господарства і сучасних його моделей набувають великого значення. Особливу цінність мають ті роботи, в яких ведеться пошук ефективних напрямів, форм і засобів формування цивілізованих ринкових відносин і підприємництва, визначаються контури найбільш раціональної моделі економіки України, в тому числі аграрних відносин. У світлі цих положень тема дисертаційної роботи є актуальною.

Теорії і практиці ринкових відносин присвячена значна кількість наукових праць зарубіжних і вітчизняних економістів. За останні роки з'явилися публікації з проблем перебудови економіки України в ринковому напрямку. Певний вклад в їх розробку внесли такі вчені-економісти, як О.А.Бугуцький, П.І.Гайдуцький, А.С.Гальчинський, О.П.Гош, А.А.Задоя, І.В.Лазня, І.І.Лукінов, М.Й.Малік, В.Я.Месель-Веселяк, С.В.Мочерний, О.М.Онищенко, Ю.Д.Рубан, О.А.Рябчик, Ю.М.Пахомов, Д.І.Палкін, П.Т.Саблук, В.С.Савчук, В.М.Тарасевич, В.К.Черняк, А.А.Чухно, В.В.Юрчишин і багато інших.

Однак, незважаючи на суттєві доробки з теорії ринкової економіки і проблем переходу до неї України, тут є ще багато невирішених питань. У вітчизняній науковій літературі сучасні ринкові моделі економіки почали досліджуватись зовсім недавно. Ще мало опубліковано робіт, в яких комплексно аналізувалися би проблеми ринкової трансформації економіки України. Спад виробництва в усіх галузях економіки, інфляція, зниження життєвого рівня абсолютної більшості населення, непослідовність у проведенні економічних реформ позбавляють можливості підкріпити їх наслідки позитивним фактичним матеріалом. Складається уява, що ринкове реформування дає зворотний ефект, а тому не перспективне. Все це

потребує глибокого наукового аналізу багатограних проблем створення в Україні сучасної моделі ринкових відносин і пошуку шляхів їх ефективного вирішення.

Актуальність проблеми, недостатній рівень її теоретичної розробки, наявність багатьох дискусійних питань стосовно ринкового реформування державно-планової системи в цілому визначили вибір теми дисертаційної роботи, її мету, завдання, логіку і методи дослідження.

Робота виконана в рамках тематичного плану "Перспективи реформування аграрних відносин в Україні", що виконується викладачами кафедри економічної теорії та економіки сільського господарства Дніпропетровського державного аграрного університету.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є комплексне політекономічне визначення основних соціально-економічних параметрів ринкової і державно-планової систем господарювання, проведення їх порівняльного аналізу, обґрунтування необхідності ринкового реформування державно-планової економіки з врахуванням закономірностей і тенденцій еволюції класичного товарного господарства, виявлення основних напрямів, проблем і перспектив розвитку цих процесів в економіці України, розробка деяких практичних рекомендацій по регулюванню ринкових перетворень. У зв'язку з цим в дисертації поставлені і вирішуються такі завдання:

- провести дослідження економічного потенціалу і проблем розвитку трьох типів економічних систем (натурального, товарного і державно-планового господарств);
- виявити особливості генезису і основні соціально-економічні параметри різних моделей ринкової економіки і на цій підставі запропонувати раціональну для України економічну модель ринкового господарства;
- узагальнити сучасні підходи до визначення соціально-еконо-

мічної сутності відносин власності, розробити критерії оцінки економічного потенціалу різних форм власності;

- розглянути зміст ринкового підприємництва, запропонувати його класифікацію і визначити особливості прояву підприємництва в сучасних умовах;

- здійснити аналіз процесу становлення і розвитку ринкових форм власності і господарювання;

- виявити та дослідити економічний потенціал і проблеми індивідуально-приватного і колективного підприємництва в аграрному секторі економіки;

- обґрунтувати теоретичні підходи до визначення контурів можливої і раціональної для України моделі аграрних відносин, в якій органічно поєднувалися би індивідуально-приватний і суспільний сектори.

Предмет і об'єкти досліджень. Предметом дослідження є економічні відносини, які властиві ринковій і державно-плановій системам господарства, а також перехідній до ринку моделі економіки України.

Об'єктами досліджень є суб'єкти господарської діяльності на макро- і мікрорівнях з виділенням господарств аграрного сектору економіки України.

Методологія і методика досліджень. Теоретичною і методологічною базою послужили діалектичний метод пізнання та системний підхід до вивчення економічних явищ, законодавчі і нормативні акти владних структур, фундаментальні наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених з теорії ринкових відносин та підприємництва і проблем їх становлення в Україні. Діалектичний метод пізнання доповнений такими конкретними методами, як абстрактно-логічний, поєднання логічного та історичного, статистичний, економічного аналізу, монографічний, порівняння та ін.

Інформаційною базою дослідження були статистичні матеріали, розробки наукових установ, матеріали, опубліковані в науковій літературі та періодичній пресі, результати соціологічних досліджень.

Наукова новизна. В процесі дослідження одержані результати, що мають елементи наукової новизни і виносяться на захист, а саме:

- проведено комплексне дослідження ринкової і державно-планової економічних систем і властивих їм моделей економіки, на основі чого з'ясовані рушійні сили їх розвитку, певна спорідненість генезису і формотворення багатуукладної економіки. При цьому дається авторське визначення сутності понять "тип економічної системи" і "модель економіки";

- конкретизовано ряд положень економічної теорії з відносин власності, поглиблена аргументація положення про те, що власність є спільною категорією системи соціально-економічних відносин і надбудови;

- визначені критерії і проведена оцінка продуктивного соціально-економічного потенціалу різних форм власності, втіленого у відповідних формах господарювання;

- запропонована авторська класифікація ринкового підприємництва, систематизовані особливості його розвитку в сучасних умовах;

- досліджено зміст таких процесів, як роздержавлення і приватизація, показано їх співвідношення, форми і способи реалізації;

- обгрунтовані нові методологічні підходи і виявлені критерії, які дозволили визначити економічні можливості і проблеми індивідуально-приватних і колективних підприємств в сільському господарстві;

- визначені сфери і основні напрями оптимального співвідношення малих приватних і великих колективних підприємств в аграрному секторі економіки;

- розроблені і запропоновані основні напрями удосконалення внутрішньогосподарських відносин в колективних підприємствах.

Перелічені наукові результати одержані автором особисто і так чи інакше доповнюють і поглиблюють відповідні розробки інших дослідників. В цілому вони відображають конкретний особистий внесок дисертанта в розробку економічної теорії та практику ринкового реформування економіки України.

Теоретична і практична значимість. Основні теоретичні узагальнення і висновки поповнюють теорію ринкових відносин і підприємництва, оскільки ряд її питань недостатньо або зовсім не висвітлені в економічній літературі. Отримані в ході дослідження результати мають стати основою для подальших економічних досліджень, розвитку та конкретизації ряду політекономічних категорій, обґрунтуванням рішень, що приймаються, по вдосконаленню господарського механізму і економічної політики держави в цілому. Результати дослідження можна використати при вивченні відповідних тем курсу економічної теорії, а також при підготовці окремих спецкурсів.

Апробація роботи. Теоретичні положення та узагальнення дисертаційної роботи доповідались на науково-практичній конференції (1994 р., м. Дніпропетровськ), засіданні кафедри економічної теорії та економіки сільського господарства Дніпропетровського державного аграрного університету (1996 р.). Сформульовані в роботі окремі наукові положення і практичні рекомендації широко використовувались при переведенні під керівництвом дисертанта Якимівського хлібокомбінату (Запорізька область) на оренду в 1990 р. і подальшій його роботі.

Публікація результатів дослідження. Основні положення дисертаційної роботи опубліковані в 5 наукових роботах, загальним обсягом 4,7 друк. аркушів.

Обсяг і структура дисертаційної роботи. Дисертація викладе-

на на 136 сторінках машинопису, містить 7 таблиць і 6 додатків, список використаної літератури включає 165 найменувань. Загальне уявлення про структуру і логіку дисертаційної роботи дає її зміст:

Вступ.

Розділ I. Типи і моделі економічних систем: основні критерії і механізми господарювання.

1.1. Натуральне і товарне господарство.

1.2. Теорія і практика функціонування державно-планової (соціалістичної) економіки.

1.3. Сучасні моделі ринкової економіки: процес становлення, спільні риси і відмінності.

Розділ II. Власність і підприємництво в ринковій економіці: зміст і особливості в сучасних умовах.

2.1. Місце і роль власності в соціально-економічній системі суспільства.

2.2. Економічні можливості і проблеми різних форм власності.

2.3. Зміст, суб'єкти і форми підприємництва в ринковій економіці.

Розділ III. Становлення і розвиток ринкових форм власності і господарювання.

3.1. Основні напрями і форми ринкової трансформації державно-планової системи господарства.

3.2. Формування різних форм власності і господарювання: проблеми і перспективи розвитку приватного сектору економіки.

3.3. Економічний потенціал і перспективи розвитку колективних форм господарювання.

Висновки.

Список використаної літератури.

П. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ І ВИСНОВКИ ДИСЕРТАЦІЇ

В дисертації з позицій продуктивності економічного потенціалу та можливостей розвитку досліджуються товарне і державно-планове господарства, зосереджено увагу на об'єктивності виникнення суспільного поділу праці і товарного виробництва як прояву прогресивного розвитку виробничих сил і виробничих відносин. Щодо класичного товарного господарства, то у цілому - це ефективна економічна система. Приватна власність у поєднанні з механізмом ринку забезпечують високу підприємницьку і трудову мотивацію суб'єктів економіки і головне спрямовують їх особистий інтерес в русло сус-

пільного. Конкурентний ринок виключає диктат виробника над споживачем. Але товарному господарству властиві і недоліки. Основні з них: циклічний розвиток економіки, який супроводжується кризами надвиробництва; безробіття; соціальна незахищеність певних верств населення; значна нерівність у доходах і багатстві; ринок не здатний ефективно вирішувати багато проблем в рамках національної економіки і світового господарства; в ринковій економіці відсутні механізми її захисту від монополізму, який руйнує конкуренцію - серцевину механізму ринку.

Логіка природного розвитку вільного ринкового господарства привела до загострення названих проблем і створила передумови для його саморуйнування. Під загрозою опинилося саме існування ринкової економіки. В роботі досліджуються два напрями вирішення проблем ринкової економіки: еволюційний (реформування класичного товарного господарства) і революційний (створення принципово нового типу економічної системи).

В дисертаційній роботі формулюється положення про те, що державно-планова економічна система виникла внаслідок загострення суперечностей капіталістичної моделі товарного господарства, спроби радикального їх вирішення. При цьому пропонується теза, згідно з якою в історичному відношенні становлення державно-планової економіки зазнало декілька конкретних моделей прояву. Період "військового комунізму" є першою моделлю державно-планової економіки. Вона виявилась не життєздатною. Нова економічна політика (НЕП) - друга її модель, яка не отримала повного розвитку. Але і в незавершеному вигляді вона показала свої незаперечні переваги порівняно з моделлю "військового комунізму" і навіть класичним товарним господарством. Є всі підстави вважати, що НЕП була першою в історії спробою створення моделі "змішаної економіки".

В наступний період в СРСР був сформований новий щодо ринко-

вої економіки тип економічної системи, відмінний від неї в аспектах форми власності, господарського механізму і економічної ролі держави. І логічно називати її державно-плановою економікою, оскільки головним суб'єктом власності і господарювання є держава, а механізмом господарювання - державне централізоване директивне планування.

Державно-планова економіка, як і інші системи господарювання, має свої переваги і недоліки. Головне її досягнення - це вирішення ряду проблем, які властиві ринковій економіці. Вона в історично короткий час забезпечила концентрацію ресурсів у ключових галузях народного господарства, надала економіці форсованого режиму розвитку, перетворила СРСР на технічно передову державу. В державно-плановій економіці був досягнутий більш високий, порівняно з капіталістичними країнами, рівень соціального захисту населення. Крім того, державно-планова економіка протягом кількох десятиліть була серйозною конкуренткою капіталістичної моделі ринкової економіки, тобто вагомим зовнішнім фактором розвитку останньої. Але при створенні державно-планової економіки було втрачене все те позитивне, що властиве ринковій економіці (насамперед її висока ефективність на мікрорівні). В цілому державно-планова система виявилася більш ефективною в соціальному аспекті, але значно програла ринковій економіці в економічному плані, а змішаній економіці - по всіх параметрах. Починаючи з 60-х років посилювалося загострення соціально-економічних проблем державно-планової економіки, що спричинило її кризу. Численні спроби, спрямовані на удосконалення цієї системи, не дали і не могли дати позитивних наслідків. Модель економіки, в якій немає конкретного власника і господаря виробництва, приречена на крах, і тому демонтаж її став неминучим.

Розвинуті країни Заходу провели реформування класичного то-

варного господарства, зберегли і посилили його позитивні якості і пом'якшили негативні. При цьому виникли різні економічні моделі сучасного ринкового господарства. В дисертації вони детально аналізуються. При цьому виділяються загальні для всіх економічних моделей риси: основою економіки є ринкове підприємництво і ринкові принципи ведення господарства; розмаїття форм власності і господарювання; широке розповсюдження планування на мікрорівні з використанням маркетингу, корпоративного менеджменту і бізнес-планів; розширення системи контрактів-заказів; посилення економічної ролі держави; соціалізація економіки.

В роботі підкреслюється, що для перехідного етапу економіки України питання про зміст сучасних економічних моделей в розвинутих країнах має не тільки теоретичне, але і велике практичне значення. В Україні ще не розроблені навіть контури стратегічної моделі ринкової економіки. Є тільки загальні тези про розбудову "змішаної", або "соціально орієнтованої" ринкової економіки. Нами обґрунтовується положення, згідно з яким Україна може і повинна використати все позитивне, що притаманне всім сучасним економічним моделям ринкової економіки з врахуванням її постсоціалістичних і національних особливостей. Таку модель можна називати по-різному. Але справа не в термінології. Важливо те, що така економіка має бути дійсно "змішаною" з точки зору форм власності і механізмів господарювання (ринковий і неринковий), а також соціалізованою і в певній мірі державно-плановою. Ось чому Україні потрібний не перехід до класичного ринку, а ринкова трансформація державно-планової системи господарства при збереженні всього позитивного, що мала ця система раніш. Розвинуті країни Заходу, навпаки, здійснили модернізацію класичного товарного господарства в напрямі його певного одержавлення, розвитку плановості на мікрорівні і, головне, введення централізованого державного регу-

лювання, у т.ч. і планування національної економіки (насамперед з допомогою економічних важелів).

Передумовою становлення ринкових відносин і підприємництва є реформування державної і колгоспно-кооперативної форм власності. Саме з позицій становлення різних її форм досліджуються проблеми власності, розвиваються і конкретизуються деякі категорії. При цьому власність визначається як економіко-юридична категорія. Використання системного методу аналізу дало нам змогу обґрунтувати положення про те, що економічний аспект власності охоплює широке коло відносин між людьми. Найбільш поширена сфера відносин власності – це купівля-продаж товарів на ринку. Тут привласнення "чужого" майна супроводжується відчуженням свого на добровільній і еквівалентній основі. При бартерному обміні відчуження – привласнення здійснюється одночасно по відношенню до обох суб'єктів ринку. Використання грошей в обміні не змінює сутності цього процесу. Гроші – це самий ліквідний товар, і їх власник може завжди обміняти гроші на будь-який інший товар.

В дисертації обговорюється ще один важливий економічний аспект власності, на який в науковій літературі не звертається належної уваги. Привласнення тих чи інших об'єктів власності завжди переслідує мету – використання їх споживчих якостей. Якщо це здійснює сам власник, то мають місце відносини людини до речі. Власник не вступає в економічні відносини з іншими суб'єктами, тобто вони не набувають форми відчуження-привласнення. Він сам використовує споживчі властивості речей в особистому чи у виробничому процесі. Це характерно і для виробництва, заснованому без використання найманої праці.

Власник може використовувати своє майно і з метою примноження об'єктів власності. При цьому він вступає в економічні відносини з іншими суб'єктами з приводу об'єктів власності, але зали-

шаючись їх власником. Це такі відносини власності, як оренда, лізінг, прокат, кредит тощо. Тут має місце тимчасове відчуження і тимчасове привласнення. Власність розділяється на приналежність і функцію. Власник засобів виробництва вступає у економічні відносини і в тому випадку, коли він є роботодавцем, тобто тоді, коли здійснюються процеси куплі-продажу робочої сили і привласнення додаткової вартості.

В системі надбудови власність трансформується в юридичну сферу, тобто виражає порядок економічних відносин, які закріплені правом. Саме в цьому випадку має місце приналежність об'єкта власності конкретним юридичним і фізичним особам, їх відношення до речей. Це відносини володіння, розпорядження, споживчої реалізації речей і відповідних повноважень суб'єктів.

Власність завжди існує в історично зумовлених формах, які характеризують певну історичну форму привласнення речей, конкретний спосіб відчуження-привласнення.

В науковій літературі в самих загальних положеннях оцінюється соціально-економічний потенціал форм власності. При цьому він нерідко визначається однобоко. Ще недавно суспільна власність визнавалась у нас за найвище досягнення людства. Тепер аналогічно оцінюється приватна власність. В нашому дослідженні пропонується оцінювати економічний потенціал тієї чи іншої форми власності в аспекті єдності чи відчуженості відносин власності і праці, тобто економічним положенням працівників у виробництві. А це в свою чергу зумовлює їх ставлення до праці, засобів і результатів виробництва. Воно різне (при рівності інших умов) у власника-господаря і найманих працівників. Відповідно відчутно відрізняються і результати виробництва. Адже за інших рівних умов ефективність виробництва у вирішальній мірі визначається ставленням людини до праці. Це найважливіший чинник ефективності виробництва. А єдність

власності і праці породжує внутрішній мотив сумлінного і творчого ставлення власника-працівника до праці. Саме з цих позицій і оцінюються економічні можливості різних форм власності і адекватних їм форм господарювання.

Перша-індивідуальна приватна власність, об'єкти якої у виробництві використовує власник (нерідко і члени його сім'ї). Тут не потрібні опосередковані механізми стимулювання високоефективної праці. Коли в одній людині уособлюється власник-працівник і господар, то відбувається самореалізація сумлінного і творчого ставлення до праці, раціонального використання засобів виробництва.

В той же час некапіталістична приватна власність в багатьох сферах і галузях не може забезпечити раціональний рівень концентрації виробництва, тобто не здатна використати переваги великого колективного господарства. Індивідуальне (сімейне) виробництво без використання найманої праці знаходить свою певну "нішу" в економіці, але не може займати пріоритетного положення.

Друга - капіталістична приватна власність. Вона здатна забезпечити раціональний рівень концентрації капіталу і виробництва та використати ефект "масштабу виробництва". На мікрорівні тут завжди є власник-господар, який здійснює підприємницький менеджмент або контролює роботу підприємства іншими методами. Це сприяє ефективному використанню засобів і результатів виробництва. Головна проблема капіталістичної форми власності - забезпечення сумлінного і творчого ставлення до праці найманих робітників. Відчуження їх від об'єктів власності породжує відповідну виробничу психологію, яка виключає самореалізацію проблеми ефективного використання засобів виробництва, професійного і творчого потенціалу людини-працівника. Вирішення цієї проблеми потребує створення відповідних механізмів стимулювання найманих працівників.

Саме у цьому економічний потенціал капіталістичної приватної власності поступається некапіталістичній.

Третя - приватно-колективна форма власності. Всі її різновиди і засновані на їх базі колективні форми господарювання здебільшого сприяють концентрації і централізації виробництва (порівняно з індивідуальною). Але їм також притаманна проблема забезпечення сумлінного і творчого ставлення до праці найманих працівників і певною мірою асоційованих власників - якщо вони беруть участь у виробництві.

Четверта - державна власність і засноване на її базі підприємство дозволяють забезпечити рівень концентрації виробництва, не досяжний всіма іншими формами власності. Оскільки держава є роботодавцем, то і державному підприємству властива проблема забезпечення сумлінного і творчого ставлення до праці найманих робітників. Але на відміну від капіталістичних форм власності їй притаманна ще одна проблема - відсутність конкретного власника-господаря виробництва. Державна власність не персоніфікована. Ось чому тотальне одержавлення економіки себе не виправдало. Водночас в сучасних умовах державна власність і підприємство мають використовуватись там, де немає сприятливих умов для застосування приватного капіталу або потрібна концентрація виробництва надвисокого рівня для вирішення багатьох проблем в рамках національної економіки.

Становлення ринкових форм власності і господарювання об'єктивно породжують підприємницьке середовище і провідних суб'єктів ринкової економіки - підприємців. В дисертації визначені зміст і форми підприємництва, пропонується його класифікація з різних позицій, досліджуються особливості в сучасних умовах. До того ж підкреслюється, що формування інноваційної моделі економічного зростання підвищило важливість таких факторів підприємництва, як пошук і впро-

вадження у виробництво нових видів техніки і технологій, нових комбінацій поєднання факторів виробництва, нових товарів і своєчасний вихід з ними на ринок. Відповідно конкуренція між товаровиробниками переміщується із сфери виробництва і реалізації товару в сферу наукових досліджень. Одним з особливостей сучасного підприємництва є те, що в економіці розвинутих країн зростають масштаби і роль малого бізнесу. Це пояснюється багатьма факторами, які аналізуються в роботі. Серед них варті уваги такі: поява гнучких систем виробництва, які прийшли на зміну стандартному великомасштабному виробництву; відносно здешевлення деяких видів засобів виробництва і широке застосування EOM; розвиток спеціалізації і кооперативних зв'язків між малими і великими підприємствами; допомога держави малому бізнесу.

На нашу думку, визначення контурів майбутньої моделі економіки України – це питання стратегічного розвитку суспільства. Воно потребує конкретизації і насамперед в аспекті вибору напрямів, форм і способів здійснення поставлених завдань. При цьому підкреслюється, що ринкова трансформація державно-планової системи починається із створення ринкових форм власності і забезпечення суб'єктам ринкової системи господарства економічного і юридичного статусу вільних товаровиробників. Основні напрями цього процесу – роздержавлення і приватизація.

Роздержавлення – це загальний процес реформування тотально одержавленої економічної системи, який здійснюється у різних формах. Характерна їх риса – послаблення економічної ролі держави як суб'єкта господарювання на рівні окремих підприємств і відповідне посилення економічного їх суверенітету.

В деяких країнах Заходу також проводиться роздержавлення, але в одній формі – приватизації. В постсоціалістичних країнах цей процес охоплює майже всю національну економіку і здійснюється

в таких формах, як роздержавлення без приватизації і роздержавлення шляхом приватизації (індивідуальної чи колективною). Перша означає, що держава в тій чи іншій мірі залишається суб'єктом власності і господарювання, але здійснюється комерціалізація підприємства.

Приватизація – це відчуження об'єктів державної власності і привласнення їх трудовими колективами (колективна приватизація), або юридичними і фізичними особами (індивідуальна приватизація). Держава перестає бути власником і суб'єктом господарювання.

Друга форма – роздержавлення без приватизації – здійснюється насамперед в формі оренди. Вона не змінює власника засобів виробництва, але орендатор стає повним господарем виробництва і власником його результатів. Оренда в ринковій економіці для орендодавця є одним із засобів отримання доходу від власності. В Україні на етапі переходу до ринку оренда використовується як форма роздержавлення без приватизації, а також поступової (на відміну від разової) приватизації (оренда з наступним викупом орендованого майна). Нерідко об'єктом орендних відносин є не окреме майно, а ціле підприємство.

В дисертації розглянуто наслідки переведення Якимівського хлібокомбінату на умови оренди. Перехід підприємства на оренду співпав із загостренням несприятливих економічних умов, характерних взагалі для економіки України. Проте навіть за цих умов запровадження орендних відносин дало позитивні наслідки. Вони передусім проявились у посиленні режиму економії.

Колективна приватизація і персоналізація державної власності в Україні здійснюється у формі акціонування. З його допомогою проводиться також роздержавлення без приватизації, коли контрольний пакет акцій держава залишає за собою. Щодо засобів приватизації, то в роботі відмічається, що більшості підприємствам України

потрібні значні інвестиції, бо вони характеризуються застарілими виробничими фондами і технологіями. Тому найбільш раціональний спосіб приватизації малих підприємств – аукціони, а середніх і великих – акціонування. Паралельно слід вести пошук і знаходити таких інвесторів, які запропонують стратегічний план розвитку підприємства і забезпечать його фінансування.

На основі роздержавлення і приватизації створюються різні форми власності і господарювання. На прикладі аграрного сектору економіки в дисертації аналізуються проблеми і перспективи розвитку індивідуально-приватних (частіше сімейних) і колективних підприємств, визначаються контури можливої моделі аграрних відносин України.

При визначенні стратегічної моделі аграрних відносин в економіці України, необхідно враховувати такі обставини: ефективність і тенденції розвитку сільського господарства в країнах Заходу; сучасний стан економіки України; професійний і психологічний стан працівників сільського господарства. Саме з цих позицій нами аналізуються економічні можливості і проблеми розвитку індивідуально-приватних і колективних підприємств в Україні.

Особливості сільськогосподарської праці (взаємодія в системі людина – природа) зумовлюють більшу економічну вагомість сумлінної і творчого ставлення людини до праці у порівнянні з іншими галузями економіки. Індивідуальне і сімейне фермерство самозабезпечує вирішення цієї проблеми, і в тому його найвагоміша перевага перед іншими формами господарювання в аграрному секторі. Найбільш гостра проблема фермерства в усіх країнах – забезпечення раціонального рівня концентрації виробництва. Фермерству в Україні властиві і інші проблеми, які в країнах Заходу вже вирішені. Це насамперед: проблема людського фактору; технічне і фінансово-кредитне забезпечення фермерів; розселення і розбудова фермерських господарств; створен-

ня відповідної виробничої і соціально-побутової інфраструктури. Першочергового вирішення потребує в Україні і традиційна проблема створення господарств з раціональним земельним наділом, а відповідно їх висока товарність. Оптимальний же розмір фермерських господарств для вирощування зернових і більшості технічних культур повинен дорівнювати 300-400 га і тільки для овочівництва і садівництва - 50-100 га. На початок 1995 р. земельні наділи фермерських господарств в нашій країні у середньому становили лише 22 га сільськогосподарських угідь.

В дисертації проводиться аналіз зазначених проблем, що дозволило зробити певні висновки. По-перше, створення малих фермерських господарств низької товарності - це регрес. Вони не відповідають сучасним умовам. У такому разі краще поступово розвивати особисті підсобні господарства (ОПГ), збільшувати їх земельні площі і товарність. Чимало ОПГ можуть стати своєрідною базою для переходу до фермерства тоді, коли для цього будуть створені сприятливі умови. По-друге, масова фермеризація потребує чимало часу, а головне - великих інвестицій, яких сьогодні немає ні у потенційних фермерів, ні у держави. Тому у найближчій перспективі фермерство об'єктивно не може скласти альтернативи іншим формам підприємств, хоча може і має знайти своє місце в аграрному секторі економіки України. Поки що частка фермерства у загальному обсязі валової продукції невелика. У цьому відношенні воно значно поступається ОПГ (таблиця).

Потенціал і проблеми ринкових форм колективних підприємств поки що вивчені недостатньо. В той же час більш як піввіковий досвід функціонування колгоспо-радгоспного ладу дає змогу вказати і на позитивні моменти великого виробництва. Великі підприємства мають більш імовірні:

Л. В. Стефанюк
АН України

Таблиця

Розвиток окремих секторів аграрного виробництва

у 1994 р. *

Господарства	Сільськогосподарські угіддя		Валова продукція в порівняльних цінах 1983 р.	
	всього, тис. га	%	всього, млрд. крб.	%
Всіх категорій	40383	100	33,0	100
В тому числі по формах власності:				
колективні	25924	64,2	13,6	41,2
державні	8361	20,7	5,3	16,1
особисті підсобні господарства населення	5357	13,3	14,0	42,4
фермерські	741	1,8	0,1	0,3

*Розраховано за даними Статистичного щорічника України за 1994 рік. Київ: Техніка, 1995. С. 93, 206.

- ефективно розпорядитися основними виробничими фондами, виробничою і соціально-побутовою інфраструктурою, застосовувати нову техніку і технології. На великих підприємствах (раціональних розмірів) ефективність використання виробничих фондів в 2-3 рази вище;

- раціонально використати робочу силу; за рахунок більш вузької професійної спрямованості відносно дешевше коштує підготовка працівників порівняно з універсальною професійною підготовкою фермерів. В крупних господарствах використовуються переваги внутрішньогосподарської спеціалізації і кооперації праці;

- розумно використати землю. В розрахунку на одиницю земельної ділянки обробка землі, збір врожаю і т.ін. на більших зе-

мельних масивах коштують дешевше. Великі господарства мають набагато більші можливості для застосування науково обґрунтованих сівозмін;

- здійснити первинну обробку або переробку сільськогосподарської продукції, її зберігання і реалізацію;
- забезпечити змістовний режим праці і відпочинку.

Що ж до недоліків великих колективних підприємств, то вони пояснюються насамперед складністю процесу подолання відчуженості робітників від засобів і результатів виробництва, забезпеченням єдності колективного та індивідуального інтересу. Фермерство самореалізує ці проблеми, і в цьому його перевага.

В дослідженні відзначається, що проблема сумлінного ставлення до праці об'єктивно обумовлена природою колективної власності і праці. І чим більший по чисельності трудовий колектив, тим більше можливостей для "усереднення" економічної зацікавленості і відповідальності. Ось чому ця проблема завжди має місце в колективних господарствах. Її не можна скасувати, а лише - пом'якшити. В дисертації пропонується ефективний напрям вирішення цього завдання шляхом реформування внутрішньогосподарських відносин засобами, які забезпечують структурним виробничим підрозділам економічну автономію. Тільки у такий спосіб можна зробити всіх працівників реальними господарями виробництва. Для цього потрібно сформувати на добровільних засадах порівняно невеликі за чисельністю працівників внутрішньогосподарські підрозділи, обрати доцільні організаційно-правові форми.

Проведені багатоаспектні дослідження показують, що для України, враховуючи її сучасний економічний стан, матеріально-технічну базу, виробничу і соціально-побутову інфраструктуру, людський фактор тощо, найбільш реальною і прийнятною є така модель аграрних відносин, в якій пріоритетне положення займали б

реформовані колективні і державні підприємства, кооперативи, спілки селян-фермерів, аграрно-промислові об'єднання (АПО), тобто великомасштабні за обсягом виробництва підприємства та їх об'єднання.

В такій моделі знайдеться певна "ніша" і для фермерства. У дисертаційній роботі пропонується і шлях його розвитку. З допомогою економічних важелів спрямувати розвиток фермерства на ті види і сфери діяльності, де воно має переваги над великими колективними підприємствами. Оскільки сімейне фермерство самозабезпечує сумлінну і творчу працю людини, то сферам його мають стати ті види виробництва, в яких цей чинник має вирішальне значення, а рівень концентрації виробництва не відіграє істотної ролі. Це насамперед вирощування трудомістких культур (садівництво, виноградарство, овочівництво). Ці види виробництва потребують менших земельних наділів. Фермерство ефективне і в таких галузях, як звіроводство, бджільництво, розведення риби, деякі види птахівництва та тваринництва. Земля в такому разі потрібна фермеру переважно як просторова база для розміщення виробництва.

Товарне фермерство об'єктивно не може бути ізольованим. Нерідко фермеру економічно невигідно здійснювати самому всі виробничі і комерційні функції, більш того він практично і не може це зробити. Проблему включення фермера в систему агробізнесу пропонується вирішувати за такими напрямками:

а) в тих регіонах, де фермерство буде більш-менш розповсюдженим, доцільно запроваджувати спеціалізацію і кооперацію фермерів на зразок тих, що склалися в більшості країн Заходу, для інших регіонів - кооперацію і інтеграцію їх з державними і колективними підприємствами;

б) створення спільок фермерських господарств на базі колгоспів і радгоспів;

в) вертикальна інтеграція фермерів в АПО.

Кооперація і інтеграція фермерів певною мірою обмежать їх економічну самостійність, але водночас і зменшать ризик господарської діяльності, знімуть з фермерів багато завдань, пов'язаних з матеріально-технічним постачанням, транспортуванням і реалізацією готової продукції. Головне за умов інтеграції - зберегти за фермером статус власника і господаря, не лишити його господарської самостійності. Тільки тоді самозабезпечується сумлінне, творче ставлення фермерів до праці.

Колективні підприємства різних форм повинні насамперед виробляти ті види продукції, в яких рівень концентрації виробництва (в розумних межах) дає відчутний економічний ефект. Це вирощування здебільшого зернових, технічних і кормових культур, індустріальне птахівництво і тваринництво. В сільському господарстві в певних межах потрібно зберегти і державні підприємства: племінні заводи, селекційні центри, плодорозсадники, дослідно-виробничі й навчально-дослідні господарства і т.ін. В ряді випадків їх можна роздержавити (комерціувати) при збереженні державної власності.

Отже, Україна має можливість створити таку модель аграрних відносин, яка б комбінувала індивідуальне приватне (фермерські господарства, ОПГ) і різні форми колективного і державного підприємництва з розвитком між ними кооперативних і інтеграційних зв'язків. Основний ефект від цього полягає у з'єднанні великого виробництва з малим, розподілі праці між ними, використанні їх переваг і зменшенні негативних моментів. Таке реформування аграрного сектору потребує менше коштів і часу, дає більш вагомий економічний ефект, ніж суцільна його фермеризація.

В сільському господарстві вже сформовані різні форми власності і господарювання. Але криза його не усунена. Це зумовлено

переважно негативною дією макроекономічних процесів і насамперед відсутністю паритету цін на сільськогосподарську і промислову продукцію, інфляцією, не своєчасними розрахунками держави з сільськогосподарськими підприємствами.

ВИСНОВКИ

1. Тип економічної системи визначає певні форми власності і механізми господарювання, які притаманні економіці на тому чи іншому етапі її розвитку. Типами економічних систем є: натуральне, товарне і державно-планове господарства. Поняття "модель економіки" більш конкретно порівняно з типом економічної системи. Остання може включати декілька варіантів структурної будови, які в рамках певної економічної системи відображують специфіку прояву основних її параметрів, різне їх співвідношення і зв'язок.

2. Кожній економічній системі властиві свої позитивні і негативні риси. В економічному аспекті саме вискооефективне ринкове господарство. Водночас для нього характерна порівняно низька соціальна ефективність. Державно-планова система забезпечила вищий ступінь соціальної ефективності, ніж класичне товарне господарство, але значно програла в економічному плані. І тільки в сучасних моделях ринкової економіки ("змішана економіка" і "соціальне ринкове господарство") вдалося досягти якщо не оптимального, то більш-менш бажаного співвідношення економічної і соціальної ефективності.

3. Сучасні моделі економіки в розвинутих країнах є одночасно і змішаними, і соціалізованими, і демократичними, і лібералізованими. Ті чи інші особливості не затівають їх головної сутності - всі вони є різновидами сучасного ринкового господарства. Для них характерне значне послаблення негативних моментів класичного товарного господарства при збереженні його порівняно високого економічного потенціалу.

4. Рушійною силою розвитку економічних систем є взаємодія об'єктивних і суб'єктивних процесів. Для їх співвідношення характерна закономірність посилення суб'єктивного фактору. Це обумовлено тим, що розвиток науки і техніки сприяє пізнанню людьми об'єктивних процесів і дає можливість все більше направляти свої дії в русло їх потреб. Ось чому ринкове реформування економіки України повинно бути насамперед свідомим процесом. Воно має сенс лише тоді, коли буде йти розбудова сучасної моделі ринкової економіки з урахуванням постсоціалістичного стану економіки і національних особливостей.

5. Загальновизнана теза про необхідність створення в нашій державі різних форм власності і господарювання потребує конкретизації. Форми власності і господарювання повинні бути адекватними продуктивним силам і забезпечити подальший їх розвиток. Але нові форми власності не повністю витісняють існуючі. Їм залишається певне поле діяльності, для продовження ефективного функціонування. Саме цим пояснюється збільшення чисельності форм власності. Кожна з них знаходить свою "нішу", закріплюється в тих сферах і галузях, де найбільш проявить свої економічні можливості. Виключенням є постсоціалістичні країни, в яких власність на засоби виробництва була тотально одержавлена.

6. Основними напрямками реформування відносин власності і господарювання є роздержавлення і приватизація у формі оренди, акціонування, колективної і індивідуальної приватизації.

7. Для аграрного сектору економіки України найбільш доступна і реальна така модель аграрних відносин, яка комбінувала би індивідуальне чи сімейне приватне і колективне підприємництво. Приватне дає позитивні результати насамперед в галузях і виробництвах з високою трудомісткістю, які слабо піддаються комплексній механізації та автоматизації і де сумлінне, творче ставлен-

ня людини до праці має високу економічну вагомість. Колективне підприємництво дає більший ефект в тих сферах, де велике значення має високий рівень концентрації виробництва, внутрішньогосподарська спеціалізація і кооперація виробництва.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях:

1. Особенности предпринимательства в сельском хозяйстве/ Днепропетр.гос.агр. ун-т. Днепропетровск, 1995 (5,1 печ.л., в т.ч. автора - 0,9 печ.л.).

2. Предпринимательство и рынок/ Днепропетр.гос.агр. ун-т. Днепропетровск, 1995 (11,4 печ.л., в т.ч. автора - 3,4).

3. Роль аренды в формировании рыночных отношений// Організаційно-економічні та фінансово-кредитні проблеми ринкового реформування аграрного виробництва: Матеріали науково-практичної конференції. Дніпропетровськ, 1995 (0,2 др.арк.).

4. Акционирование собственности и создание акционерных обществ в АПК// Організаційно-економічні та фінансово-кредитні проблеми ринкового реформування аграрного виробництва: Матеріали науково-практичної конференції. Дніпропетровськ, 1995 (0,2 др. арк.; у співавторстві).

5. Реформирование отношений собственности в условиях перехода к рыночным отношениям// Організаційно-економічні та фінансово-кредитні проблеми ринкового реформування аграрного виробництва: Матеріали науково-практичної конференції. Дніпропетровськ, 1995 (0,2 др.арк.; у співавторстві).

АННОТАЦІЯ

КОРЕЦЬКИЙ Н.Х. Рынковая трансформация государственно-плановой экономической системы (политэкономический аспект). Диссертацией является рукопись. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.01.01 - политическая экономия. Днепропетровский государственный аграрный университет, Днепропетровск, 1996.

Защищается 5 научных работ, содержащие исследование экономического потенциала и проблем развития товарного и государственно-планового хозяйства. Определен генезис и основные социально-экономические параметры современных моделей рыночной экономики. Анализируются современные подходы к определению сущности и форм собственности. Предложены критерии оценки их экономического потенциала. Сделан анализ процесса рыночного реформирования экономики Украины.

Koretsky Nikolai K.

State-planned system marketing transformation: political and economic aspects. This dissertation paper is a manuscript. The thesis is for obtaining the degree of the Candidate of Economic Science in speciality 08.01.01 - political economy. Dnepropetrovsk State Agrarian University, Dnepropetrovsk, 1996.

The research of economic potential and problems of natural economy and state-planned economy development has been made. Genesis and the principal socio-economic parameters of present models of marketing have been determined. The present point of view on the definition of the essence and forms of ownership and peculiarities of their development are being analysed. Criteria for economic potential appreciation for various forms of ownership and enterprise are offered. The analysis of the process of reforming of the economics of Ukraine and the agrarian sectors is given. Possible models of agrarian relations in Ukraine are offered.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: власність, ринкові відносини, модель економіки, підприємництво, роздержавлення, приватизація, оренда, акціонування, тип господарства, ефективність.

Підписано до друку 18.04.96. Формат 60x84/16. Обл.-вид. арк. 1.0. Ум. друк. арк. 0,93. Ум. фарб.-відб. 0,93. Друк плоский. Палітр друкарський. Тираж 100 пр. Зам. 980. Безплатно

Друкарня Дніпропетровського державного університету
320050, м. Дніпропетровськ,
вул. Козакова, 4 б

446 879

AB 34.694
AB 34.694